

PUTOVÁNÍ ZA VODNÍKY

ANEB: NEBEZPEČNĚ
PO MODRÉ

PETR VYHLÍDKA

Petr Vyhlídka

PUTOVÁNÍ ZA VODNÍKY

aneb:

Nebezpečně po modré

www.fext.cz

2015

© Petr Vyhlídka 2015

ilustrace na obálce *Nøkken* [Public domain] via Wikimedia Commons

je dílem Theodora Kittelsena (1857–1914) , originál se nachází ve sbírkách *Nationalgalleriet* v Oslu, Norsko

Obsah

Na úvod

Světadíl první – Evropa, tady to známe

Země Koruny české

Slovensko

Polsko

Lužice

Rusko velké, Malé i Bílé

Bulharsko a Makedonie

Jižní Slované

Maďarsko

Rumunsko

Německo

Benelux, reprezentovaný Belgií

Litva, Lotyšsko, Estonsko, země pobaltské

Finsko

Švédsko

Norsko

Dánsko

Island

Britské Ostrovy

Francie

Pyrenejský poloostrov

Itálie

Řecko

Světadíl číslo 2 – Asie, krajina rozlehlá, takže zrychlíme

Turecko

Arménie

Ázerbájdžán

Írán. Vlastně Persie

Mezopotámie: Sumerové a Babylon

Arábie před islámem

Afghanistán

Indie

Vietnam

Malajsie
Filipíny
Japonsko
Korea
Čína
Mongolsko
Sibiř
Světadíl třetí – Severní Amerika
Oblast arktická, Eskymáci
Oblast subarktická
Eastern Woodlands, čili (Kdysi) lesy východu
Severozápadní náhorní plošina
Velká pánev
Pláně
Jihozápad
Kalifornie
Mexiko
Střední Amerika na jeden nádech
Karibik
Světadíl číslo 4. – Amerika jižní
Kolumbie a Venezuela
Deštný prales
Argentina
Chile
Světadíl pátý, bílé ticho, čili: tudy cesta nevede
Světadíl šestý – Austrálie a Oceánie, samá voda
Polynésie
Austrálie
Světadíl sedmý, závěrečný – Afrika
Uganda, dále pak Demokratická republika Kongo
Zambie (a Zimbabwe)
Lesotho
Angola
Jižní Afrika
Kamerun
Niger, řeka i souš

[Benin](#)
[Sever Afriky](#)
[Egypt](#)
[Závěr](#)
[Dodatek A](#)
[Prameny](#)
[Rejstřík](#)

Na úvod

Pokud by se – po vzoru Největších Čechů či anket o nejoblíbenějšího zpěváka – volila nejpoulnější nadpřirozená bytost českého folklóru a pohádek, dostal by na některé z medailových míst, ne-li přímo na vrchol, vodník.

Malý zelený mužíček s vypoulenýma očima, s pomáčkaným cylindrem na hlavě a ve fraku, z jehož šosu kape voda. Sběratel dušiček, skladující své úlovky pod pokličkami buclatých hrníčků. Strašidlo dodnes populární, jemuž pánové Drda a Lada vlili, jako kdysi Shakespeare elfům, novou krev do žil, takže s námi vydržel i přes konkurenci bubáků modernějších a módních.

Vodník ale nebyval jen popletený pajda, mlaskající své *brekeke*, tvor, zírající štěněcíma očima z kaluže vody. (Ačkoliv i tak ho některé pověsti představují). Nebyl ale ani bez zbytku a odvolání zlý, aspoň ne obvykle. Potměšilý, prchlivý a nevyzpytatelný, to ano. Silný a nelitostný také.

Choval se zkrátka jako element, který představoval.

Voda byla nebezpečná vždycky, obyvatelé ostatních živlů mohli být divocí, nepřátelští nebo hodní, vodní bytosti bývaly prostě nesmlouvavě jiné. Ne že by se snad ve většině folklórních představitelů tohoto druhu odrážely staré zvyky a mýty, v nichž voda a nebožtíci splývali v jeden kult, spíš tu působila ona empiricky ověřená krutá nevyhnutelnost osudu. Kontrakt s ďáblem býval uzavírán na delší dobu, větrné bytosti mohly ztratit zájem, bylo možné je usmířit, a s démony hor s jejich poklady bývala spolupráce přímo žádoucí. Mnohé šlo prostě přehytračit, vodu ne. Voda je definitivní. Ať už osobně, pro člověka, jehož stáhla pod hladinu křeč, který uklouzl na břehu nebo spadl z loďky, nebo globálně při povodních. Bezmoc, která je provází si ostatně někteří sami dobře pamatujeme.

Ve známém úsloví *Co peklo schvátí, víckrát nenavrátí* dal by se s úspěchem zaměnit podmět za slovo Vodník, a platilo by beze zbytku, nejen jako toužebná představa.

Jak šel čas, měnil se ale vodní démon z původní pohanské

personifikace živlu ve folklórní postavu. Přineslo mu to nové možnosti realizace, později i nové úlohy a nové postavení; z obávaného reprezentanta obávaného živlu, s nímž nebylo záhodno nejen diskutovat, ale už vůbec se setkat, stal se postavou spíš znevažovanou než váženou, nástrojem msty bezmocných a pomocníkem při výchově dětí. Stalo se tak nejen jemu, mnoho nižších mytologických bytostí prošlou touž kariérou. Některé změnila k nepoznání, jiné si udrželi kontinuitu.

Musíme pak někdy složitě pátrat, kdože se to vlastně opravdu skrývá za maskou Bílé paní (kdysi rozhodně nebývala bubákem lidského původu), u některých ale máme odpověď hbitě po ruce.

Nebo na dosah, co by do knihovny ruku natáhl, či šest písmen do vyhledávacího pole v počítači vyklepal.

Kontrolní dotaz: Kdo je tedy vodník?

Přece individualista, obývající řeky, potoky či jezera, samotář a tak trochu misogyn. Tvor nadaný schopností měnit podobu ve zvíře vodní, ale i suchozemské, příkladně v koně (často bez spodní čelisti), v černého psa, berana, či ve vodního ptáka. Ne v holuba, nedokáže se prý proměnit ve zvíře, které nemá žluč. Umí dokonale pracovat s vodou, několik kapek dokáže proměnit v povodeň, dovede umně lámat ledy.

Ve vodě je silný, ale souše mu příliš nesympatický.

Nerad se pohybuje po svých, na suchu jezdí na koni či krávi, pod hladinou na sumci. Jeho škodící metody se během věků vyprofilovaly v známé topení lidí a schraňování jejich duší, v trhání sítí či převrácení loděk. Pokud není ženat s vodní pannou, láká lidské dívky, často spoléhaje na jejich marnivost. Úspěšný sňatek pak ohlašuje povodně.

Pokud jde o vzhled, drží se vodníci krajových zvyklostí – český hastrman preferuje žlutou a zelenou kombinaci obleku (s vlhkým šosem), je k poznání podle žabích očí a bambulovitých prstů, tatranští vodníci našich sousedů jsou kupříkladu porostlí mechem.

Chcete-li se nějak zajistit, pak nejlepší ochrana proti vodní-

kovi je převážně botanického původu: černobýl, tolita (pozor, je jedovatá) a kapradí. Výbornou ochranou je klokočí, posvěcené na Květnou neděli. Pro odchyt je pak třeba použít houžev, spletenou z devatera lýčí a barevných tkanic. Populární lýko samo o sobě dříve plativalo jen v případě polských topielců, ale k těm jsme ještě nedošli.

Vlastně jsme vůbec nevyrazili.

Proč ne?

Vodní démony – ne nutně vždy v antropomorfní podobě – nalezneme po celé planetě. Ať už z důvodů, které už jsme zmínili, nebo jako ochránce, či přímo ztělesnění důležitých vodních zdrojů. Vymyslely si je, nebo aspoň vypůjčily od sousedů všechny národy. Obsadily je do mnoha příběhů, obdařily je mocí a živily rituály. Narodila se tak stvoření mocná i potměšilá, zlá i přívětivá. A zajímavá. Někdy nápadně, až podezřele podobná, jindy originální.

Tak proč se za nimi nevydat?

Nevyrovnaně (leč logicky) bude první zastávka – ta domácí – delší, než ostatní, vodník, jak ho známe si to zaslouží. Stejně jako víly, vodní žínky a rusalky, i když u posledně zmíněných se dobereme pro někoho překvapivého zjištění, že vlastně nejde o slečny tuzemské.

Ale nepředbíhejme.

V druhé části obejdeme celý svět, zastavíme se tu i onde, navštívíme velké země, jakož i místa na mapě nepatrná. Ba i do minulosti si odskočíme. Jak se budeme vzdalovat od rodné hroudy, stane se naše cesta rychlejší a zastávky kratší, neboť náš průvodce – jak tímto přiznává, je osobou zbrklou a neustále spěchající.

A také mu o cizích končinách chybí příslušné vědomosti.

Smíříte-li se s tím, netřeba se už ničeho jiného obávat. Nečeká nás nijak náročná cesta, a to ani v přeneseném významu. Složitě teorie mineme s přivřenými očima, abychom se v nich nezačali topit, k tomu nám stačí všechna ta voda kolem.

Vyhneme se, pokud to půjde, moři a jeho obyvatelům – slané a sladké vody jsou dva naprosto odlišné biotopy i z hlediska bubákologie a věd příbuzných. Jen tehdy, bude-li to nutné (například z titulu dohledu nad oběma typy vodstva, anebo proto, protože se průvodci zalíbí cákat se chvíli na pobřeží oceánu) mořské potvory a netvory vzpomeneme.

Připraveni?

Následujte deštník.

Světadíl první – Evropa, tady to známe

Země Koruny české

Každý výlet někde začíná a většinou začíná doma. Nebudeme tedy potřebovat žádný cestovní prostředek vyjma vlastních nohou či linkové dopravy. Ani tropické helmy, anoraky, opalovací krém s vysokým faktorem, kanystr s ověřenou vodou, železnou zásobu konzerv, kompas, knížečku konverzace příslušného jazyka, očkování, pojištění, pas, harpunu, nabitou pušku nebo nabitou úvěrovou kartu, rukavice, šály, patery plavky, zkrátka si vystačíme s týmž, co sebou vezeme třeba na Karlštejn.

Jak jsme si připomenuli v úvodu, tuzemské vodní plochy i toky obvykle obývají **vodníci**. Ať už jsou to velké a pověstmi opředené řeky Vltava, Labe, či Dyje, nebo úzké a mělké potoky (a všechno průtokem mezi zmíněnými póly), horská jezera i studánky.

Nebo rybníky. Známé jihočeské jezerní oblasti Třeboňsko a Českobudějovicko kdysi nebyly jedinými – na Pardubicku mělo budování umělých vodních nádrží tradici starší a svého času byla tamní rybníční soustava větší. Na severní Moravě to byl především Jiří Tunkl z Brníčka a na Zábřeze, kdo na svém velkém a rozsáhlém panství zakládal množství rybníků, až se mu kapr dostal do rodového znaku. A sám Tunkl do pověstí, v nichž po smrti zapřažen do pluhu a veden čertem rozorává hráze. Podobně jako Jakub Krčín na Třeboňsku.

Nás však duchové – aspoň v tuto chvíli – nezajímají. Chceme vodníky.

To základní o českém hastrmanovi už víme. A propos, to jméno, **hastrman**... Nezakrývá svůj původ v německém *Wassermann*, vodní muž, jež je výslovností českých mluvčích nepatrně zkomoleno. Hastrman, Besrman, Vosrmon... Nejde ovšem o obyčejnou výpůjčku z nedostatku vlastních termínů, ani o jméno, které by si sebou přinesl jako přistěhovalec. Jde o zcela záměrnou náhradu za tabuizované slovo.

Nejen ďábel příběhne, sotva zaslechne své jméno, ani vodníka nebylo radno dráždit. Proto ho staří Čechové při řeči titulovali německy, jazykem, kterému oni víceméně rozuměli, zatímco vodník ne.

Nadpřirozené bytosti vůbec nemají svá jména rády, třeba takový krkonošský Rýbrcou, jemuž se z bezpečnostních důvodu říkávalo Pan Johanes. Platilo to dříve i pro lidi, vědělo se totiž, že pokud znáte něčí skutečné jméno, můžete ho (nebo to) ovládat.

Zmínili jsme čerty.

S nimi má, podle některých pověstí, vodník společný původ. Jak praví obvyklá – a oficiální – teorie, počítají se čerti od známé roztržky Stvořitele se svým prvním zástupcem Luciferem. Neúspěšný pokus o převrat skončil defenestrací – při pádu z nebeské výše nelze oblafnout fyzikální zákony, a tak se padlí andělé zaryli hluboko pod zemský povrch. Tam si založili trucpodnik zvaný peklo – odtud pak vyráželi na svět pokoušet lidstvo. Dopad některých andělů ale zmírnila voda, zůstali v ní a stali se vodníky (ti, kterým překážely v cestě pod zem skály, pak vzali za svou živnost lesních a skalních duchů). Občas se objevují i teorie jiné, na Bydžovsku se prý vodníkem stal krutý loupežník, jehož proklela jeho poslední oběť. Stejně tak se zlý baštýř od rybníka Rožmberka proměnil po smrti v černého vodníka.

Obvykle býval hastrman postavy menší než obvyklé. Přímo trpaslík, což nás přivádí k dalším z běžných jmen: **Mužiček**. Sdílí tuto charakteristiku s mnoha jinými nadpřirozenými tvory, kteří zůstávali s člověkem, vlastně nedaleko něho, v onom tušeném prostoru, hned za hranicí kam dohlédneme, od pohanských dob. Není to jen záležitost konfrontace s křesťanstvím, je to problém střetu dvou kultur, bez ohledu na konkrétní náboženství.

Kromě nejznámějšího zeleného fráčku nosíval někdy šedou, jindy červenou. Zelený klobouček, zrzavé vlasy. Červená a zelená v jeho šatníku převládaly, což ovšem

neznamenalo, že se nemohl obléci do něčeho méně stylového. Ale styl je styl, proto nosíval on občas a vodníčata běžně punčochy ze síťoviny. Podobně jako čert byl i on několikrát spatřen v převleku za myslivce. Byla to jistě nedůvěřivá úcta k úřadu, která mu tento vzhled v očích venkovanů propůjčila.

Jsou i hlášení o tom, že využíval i identitu pašeráka, nabízejícího levnou kořalku, opilec se totiž snáze topí. Takto postižení (kteří přežili, ne ti, jež dostal) tvrdili, že podaný alkohol musel být začarovaný, jinak by mu tak snadno nepodlehli. Ale to už jsme nahlédli na praktiky útoku, jimž se budeme věnovat až za chvíli.

Teď ještě pár slov ke vzhledu.

Někdy s koňskými kopyty, jindy s bambulovitými žabodídními prsty a vypoulenýma očima, podoba se mohla měnit. Na Bydžovsku kupříkladu popisovali vodníka s rybími šupinami místo vlasů a s drápy místo nehtů.

Jako trpaslík (nebo chlapec) s purpurovou čepicí chytával ryby a na břehu je vařil. Nebo jen tak seděl a koukal na hladinu; když ho někdo vyplašil, pak zařehotal a vrhl se do vody.

Míval někdy v ruce proutek, jímž biblickým způsobem otevíral vodu; těžko říci, zda jde opravdu o vliv příběhu židovského exodu, či pozůstatek z doby pohanské.

Voda, která ho prozrazovala, nemusela crčet ze šosu, ně kterému vodníkovi odkapávala z malíčku pravé ruky, který postrádal nehet. Stejně jako u víl, jiných vodních slečen i hastrmanů cizozemských, jak ještě uvidíme, se mohla jeho moc také skrývat ve vlasech. Pochopitelně vlhkých, suché nefungovaly.

Huhňal. Někomu jeho hlas připomínal štěkot psa nebo křik páva. U vodních démonů to není nic neobvyklého, lidé si totiž jejich projev odvodili ze zvuků samotného prostředí. A šumění prudce tekoucí nebo padající vody může vjem vzdálených lidských hlasů vyvolat.

Vodník z Dřevnice, levostranného přítoku Moravy, byl prý měkký jako vosk nebo bahno, takže se nedal přeprat. Aspoň

tak tvrdili opilci, s nimiž se často pustil do křížku.

Zajímavou charakteristiku druhu zaznamenali pozorovatelé silničního provozu. Hastrmani jsou extrémně těžcí pro koně táhnoucí povoz, jehož kočí nabídl u cesty se ploužícímu pocestnému svezení. Jakmile malý človíček nastoupil, mělo celé spřežení co dělat, aby vůz utáhlo.

Hovoříme-li o nadpřirozené bytosti, není bezohledné přezírání přírodních zákonů nic divného.

Opatrně ale s volnou fantazií. Jak upozorňuje kupříkladu Gilbert Keith Chesterton, zákony stanovené *uvnitř* pohádek a pověstí musí být dodržovány s až bezohlednou důkladností. Pokud slon létá, tak ať si poletuje, pak ale nemůže mít zničehonic problém překonat několik metrů širokou propast. Tato pravidla jsou stálá a neměnná, a pokud v příběhu dojde k rozporu, pak je evidentní, že se ho cestou časem kousek ztratil. Nebo se k němu zatoulala část nějakého jiného vyprávění. Tohle se dělo a děje stále.

Vraťme se k vodníkovi a jeho schopnostem.

Jak už víme, uměl měnit tvar. Pes, beran, ryba, obojživelník... Umění metamorfózy v celou řadu zvířat, ale i předmětů, jako je košík nebo kovadlina (v ní kupodivu i přes to, že železo je pro nadpřirozené bytosti škodlivé) nalezneme v celé řadě příběhů. Schopnost proměňovat se také nevztahovala pouze na něho samotného, dokázal transformovat i jiné objekty živé či neživé. A dělal to. Jako ten vodník, který po vzoru středověkých šprýmařů Žita či Fausta potrestal neuctivého sedláka tím, že prohodil tvary zvířat jeho hospodářství, kachny s voly, kočku s kvočnou, králíky s holuby, přičemž všem nechal jejich původní hlasy a potřeby.

Nejčastější podoba byla ovšem podoba bílého nebo černého koně (často bez spodní čelisti). Tvrdilo se i, že vodník, jakmile se dotkne suché země, se v takového oře mění automaticky. Proč?

Někdy jen proto, aby mohl škodit. Rozhazoval seno na loukách, nebo se jen pásl, proháněl se po kraji, či navštěvoval stáda řehťajících čtyřnožců na pastvinách.

Nebylo dobré neznámého koně sedlat. Jak později uvidíme, platí toto varování především na Britských ostrovech, ale i v českých pověstech se tu a tam můžeme setkat s koněm, který poté, co mu někdo vyskočí na hřbet, vyrazí rovnou do vody a jezdce utopí.

Takovým situacím je třeba se vyhnout, a proto se lidé vyhýbali i jejich náznakům v podobě neznámých koní. Byť šlo o zvířata už od pohledu silná a zdravá. Našli se ale i tací, kteří – jako sedlák z Libčan – chytali vodníky do lýkového lasa právě za účelem zisku výborného tahouna. Zmíněný pán věděl, že v rybníce u jeho louky hastrman bydlí, proto sebou nosíval v kapse lýkový provaz. Ne pro strýčka Příhodu, dobře věděl, jak a kdy ho použít. Čekal a dočkal se, jednou na vodníka na břehu narazil, vytáhl lýko, přehodil mu ho přes krk, vytáhl ho na souš a vodní muž se okamžitě změnil ve statného, leč krotkého oře.

Inu, lidé. Daleko došli, od až nábožného strachu až ke sprostému zneužívání.

Jindy bylo chycení vodního koně pouhá sebeobrana, či dokonce prostá náhoda. Takové zvíře pracovalo mnoho let v plné síle, jen se nesmělo dostat k vodě. Většinou ovšem nepoučený čeledín, nebo soucitná děvečka zvířeti napít dali, načež následovala proměna zpět v humanoidního tvora, někdy slib o bezpečí při koupání zachránci a vždy vyhrožování nedobrovolnému zaměstnavateli utopením.

Nečekaným způsobem reagoval mimochodem takový oř na hvízdnutí: padl k zemi a proměnil se zpátky ve vodníka. Aspoň v některých krajích.

Co lidové skazky zaznamenávají a zdůrazňují, je hastrmanova značná fyzická síla. Opět souvisí se živlem; voda, ať už ve své záplavové energii, či soukromě koncentrovaná ve víru, je mocná. A voda jako médium také vodníkovi sílu propůjčovala, mimo ni – pokud si nezajistil průběžné udržování humidity vlhkými vlasy, či šosem – byl téměř bezbranný. *Devět much by ho přepralo*, praví lidová moudrost. A po-

tvrdí, že to kupříkladu příběhem od Mělníka, kde se vodník z rybníka Konšel rád prával s tamními kluky, a to s různými výsledky. To hastrman z Chlumeckého rybníka se pustil do křížku s pasáky jen jednou – a dostal naloženo tak, až musel utéct do vody, která se zbarvila jeho krví.

Neporazitelný ale nebýval hastrman ani pod hladinou. Musel však na něho vyrukovat zkušený bojovník, zaříkávač, nebo někdo s letitou praxí v zápase s nadpřirozenými tvory.

„Půjdou-li na hladinu bílé bubliny, bude to dobré. Červené – to jsem to prohrál,“ říkali v pověstech takoví hrdinové, když vstupovali na nepřátelské území, ať vodníka vyhnat, vytáhnout ven, nebo jen přinést něco, co odnesl. A protože pověsti v takovém případě obvykle oslavují vítěze, bublá to bíle a bubák bývá po tuhém boji přemožen.

Čtenáři díla Jiráskova a návštěvníci divadel znají některé vodníky i po jménech. Michala a Ivana, zelené mužíky ze hry Lucerna. Jsou to ovšem – protože Jirásek poctivě vytěžoval folklor, nevymýšlel si – jména opravdová. Takto začasté v pověstech lidé hastrmany oslovovali: v Čechách **Michale**, na Moravě **Ivane**; manželka se pak obvykle jmenovala **Sára**.

Pojmenováním často Zlo, nebo Nebezpečí oslabujeme, a člověčí jména obávaných bytostí naznačují, že vodník nebýval jen nebezpečným protivníkem. Byl také užitečným, ne-li nezbytným partnerem v profesích, které s jeho živlem souvisely. Pro rybáře, voraře a vůbec lidi od vody – pokud prokazovali patřičnou úctu mokrému prostředí – byl užitečným pomocníkem či patronem. Takovým lidem, kteří vlastně patřili do jeho sociálního okruhu, půjčoval peníze (ne na lichvářský úrok, ale poctivě), chodil na svatby a dával dary, býval kmotrem jejich dětí. Vodníčata pak naopak někdy mívala v téhle funkci třeba husopasky, které si z nudy povídaly se žábou a slíbily jí, netušíc s kým že to vlastně vedou monolog, že určitě půjdou za kmotry jejím pulcům. O to pak bylo větší překvapení, když se za nějaký čas objevil

vodník a žádal splnění slibu. Provedl pak návštěvníka roze-
stoupenými vodami do svého podvodního paláce a za službu
jej i odměnil. Pověsti se totiž obvykle shodují i v tom, že ač-
koliv je to tvor lstivý, zároveň poctivě drží slovo.

Dostal se i na další úroveň.

Většina nadpřirozených bytostí prochází třemi etapami
existence: pohanskou, adaptovanou a moderní (tedy pů-
vodním stavem, převzetím do pozdějšího převládajícího ná-
boženského systému a přeměnou v báchorku. Tyto fáze
přirozeně nemají ostré hranice, někdy některá chybí a občas
se bytost rozdělí na několik nových nezávislých entit, pří-
padně se několik starých spojí v jednu novou. Bylo by z toho
dlouhé a zamotané vyprávění, a takovým se chceme vy-
hnout.

Ve zkratce byl tedy vodník božstvem, později démonem a
nakonec skončil jako pedagogické strašidlo – tuto funkci
plnil ale vždy – a pohádková figurka. Podobně jako další po-
pulární potvůrka, čert.

Rohatého (v jeho lidové, ne démonologické verzi) připomí-
nám proto, protože podobně jako vodník se někde na pomezí
druhé a třetí existence stal i představitelem trestající sprave-
dlnosti.

Jeden příklad za všechny.

Očividně se inspiroval dobře známou pohádkou o rybáři a
rybce, ale ve skutečnosti jde o obvyklé moralistické vyprávě-
ní o tom, že lidé nevědí, kdy mají dost.

Žili byli kdysi v Budyni rybář a jeho žena. Chaloupku měli
na spadnutí, nijak zvlášť dobře se jim nevedlo. Pracovali do
úmoru, nic platné. Chudoba se jich nepouštěla.

Až jednou zaslechl jejich stížnosti kolemjdoucí mladý
muž.

„Pomůžu vám. Nic za to nechci, jen nesmíte zapomenout
na to, že jste taky bývali chudí,“ prohlásil a věnoval jim vá-
ček zlatých mincí, z něhož nikdy neubývalo.

Rázem bylo veselo. Chaloupka odkráčela ke všem čertům,
manželé se z ní přestěhovali do honosného zámku. Chudoba

šla ze stolu, na ten by se k plným mísám a talířům a džbánům nevešla. A neměli bychom příběh, kdyby jako zbytnou neodsunuli zbohatlíci i podmínku charity.

Až jednou na jejich dveře zaklepal žebrající dědoušek.

Jestli by nemohl u nich v domě přespat, jen na jednu noc, podívejte se, co se žene za činu.

Nemohl, tohle je nóbl dům.

Na to žebřák zaburácel ještě silněji, než bouře, která se proháněla po obloze, a zmizel. Příhnal se povodeň, která zámeček spláchla, a na jejích vlnách se vezl zelený mužik, hvízdající tak silně, až někdejší rybáři ohluchli a utopili se.

Jak pověsti vypráví, ač býval brán jako samotář, vedl často vodník čilý (víceméně, vzhledem povaze) sociální život. Většinou ovšem s nepříjemným dodatkem.

V pražském Podskalí chodil místní hashrman na pivo do tamní hospody. Býval to vážený štamgast, za jeho návštěvy býval výčep plný a tržby utěšené, jen se vždy lokál po půlnoci popral a někdo přitom přišel o život.

Nikdy se nevyplácelo vodníkovi se vysmívat, jakkoliv vyřadil a choval se směšně. Ani si tropit posměšky z těch, kteří se ho báli. V takovém případě nemuselo hrozit jen utopení příslušného provinilce – v příběhu z Blatné si jistá těhotná žena dělala cestou kolem zámeckého rybníka legraci ze svých vystrašených společnic, až na ni samotnou vodník z rákosí vyskočil. Utekla mu, což o to, ale když po čase porodila, měl její syn na hrudi červenou skvrnu – vodníkovo znamení – a v dospělosti se v zámeckém rybníce utopil.

Podobně představitel vlhkého živlu promočil (je tam -r-, vy nezdořáci) hospodského od Náchoda, který jednou, když krácel se svými dvěma přáteli po hrázi, zavolal: „Hej, vodníku, co vzkážeš kosteleckému.“

„Pozdravení,“ ozvalo se nečekaně.

Hostinského humor nepřesl, ačkoliv reakci pochopitelně nečekal. Ale také se neobtěžoval, když už mu bylo napovězeno, v Kostelci u vody kváknout. Cestou zpět se z Náchod-

ského rybníka vylila vlna, načež bylo skrz naskrz mokrému živnostníkovi sděleno: „Příště vzkaž.“

Pověstmi z různých krajů je potvrzena ševcovská zručnost vodníkova. Nebyla to jen představa Josefa Lady, který na svých obrázcích posazoval vodníka na vrbu, an flikuje boty; dávno před ním lidé dobře věděli, že hastrman si své parádní a nezničitelné červené střevíce vyrábí z kůží utopených zvířat. Taková obuv byla nezničitelná, jak potvrzují rodinné historie, vyprávějící, jak dědeček kdysi vodníkovi jednu botu – právě tuhle, co mám na noze – ukradl, a jak si k ní nechal člověčím ševcem udělat druhou do páru. Ta se po nějakém čase prošla a rozedrala, což se u vodnické nepodařilo. Pořád ji v rodině máme (jen je trochu z módy).

Jiné vyprávěči tvrdí, že takové vlastnosti mají pouze boty lýkové, jaké smí za život vyrobit vodník pouze jedny. A ty s nohou šťastného majitele i rostou. Ovšem pozor, dámy, ta z vás, která by nosila vodnické botky, ta se nevdá.

Někdy vodník prodával (nebo nakupoval, obojí v přestrojení, které stejně všichni brzy prohlédli) zboží na trzích. Mívali ho rádi, protože tam, kde obchodoval hastrman, prodávalo se hodně zboží. Občas ale, to už se při obchodech s nadpřirozenými bytostmi stává, to nedopadlo nejlépe – parádní zelené pentle se doma ukázaly jako pouhá tráva. U Třebechovic zase kramář s vlhkým šosem každého, kdo se u jeho obchodu zdržel až přes soumrak, utopil.

Vypráví se – a to na různých místech – jak vodníkovi usekl řezník prst, když mu tento ukazoval jaké že by chtěl maso. Pro obchodníka to většinou končí utopením, a to nejen v rybníce, ale i v kaluži, ba dokonce je zaznamenána smrt následkem lžíce polévky. K tomuto sporu ovšem je nutno podotknout, že viníci bývali na obou stranách, jak na nepřející a xenofobní řeznické, tak i u vodníků, kteří někdy platívali dvacetníky, jež se později ukázaly jako rybí šupiny, nebo papírová kolečka).

Čímž se konečně dostáváme k tomu nejdůležitějšímu (a nejznámějšímu), co o vodníkovi víme: k lovu lidí.

Nemusel je vždy topit, někdy svou oběť uškrtil, na věci to ale nic nemění.

Výběr kořisti není jednoznačný.

Míval spadeno na ty, kteří mu ublížili, to už víme. Častými oběťmi bývaly samozřejmě děti. Zaměřoval se na osoby osudem předurčené, jakož i sám si oběti vybíral.

Obzvláště na pozoru se měly mít šestinedělky. Jako v jiných případech a před jinými škůdci ne samy pro sebe, ale v zájmu novorozence. Existují folklorní záznamy, vyprávějící o záhadném vetřelci, tu podivné ženě, tu chlapci, který ukradl nehlídané dítě z kolébky a utekl s ním do tůně. Doporučovalo se proto – když nebylo zbytí – ovázat na chvíli, kdy zůstane bez matčina dohledu děťátko kolem ručky růženec, matka sama pak měla mít při cestě mimo dům na hlavě mužský klobouk. Ochrana čerstvě na svět vykukujících človíčků ovšem zahrnovala celou řadu praktik a množství varování, hastrman nebyl zdaleka jediný, kdo o existenci či život dítěte usiloval.

Člověk, který měl utonout, měl prý na čele znamení – vodník proto koupajícím nejprve zkontroloval čelo a neoznačené jedince ignoroval, nebo po zjištění přehmatu propustil.

Líčivával pasti. Různé – dobře známé zůstaly barevné pentle, které věšival na vrbu ve snaze přilákat na zrádně kluzký břeh parády chtivé dívky či zvědavé děti. Býval to ovšem celý sortiment drobného zboží, nejen ozdůbky.

V rybníce u Červených Janovic kdysi tamní vodník krášлил strom na ostrově uprostřed, aby zvědavec musel přes nepřátelské území. Když tuto praktiku rodiče odhalili a na ostrov už žádné dítě neplavalo, změnil taktiku a mísil se v podobě chlapce do her na břehu. Házet klukům čepice do vody, jenže se přepočítal, žádný si pro ni neskočil. A navíc ho poznal místní mlynář a hastrmana vyhnal.

Lidé od vody, rybáři i jiné profese, kteří si za dlouhé roky vypěstovali jistou formu šestého smyslu, mnohdy věděli, kdo

a kdy bude obětí; někdy dotyčného upozornili (pochopitelně bez úspěchu) jindy mlčeli, protože prozrazením by se sami ocitli na seznamu příště utopeného. Nejen v Čechách, ale i v celé Evropě i mimo ni bývalo vůbec zvykem tonoucím nepomáhat; zabraňovala tomu víra v předurčení. Je-li něčí osud utopit se, pak by byla jeho záchrana vzpourou proti Bohu.

Při samotném aktu se hastrman neomezoval pouze na práci silných rukou, jimiž tahal plavce i neplavce pod hladinu. Nechával za sebe pracovat pasti přírodní i vytvářené. Vodní víry, například. Využíval i techniky, jako pavučina jemných a neviditelných, ale pevných sítí, které nastražoval pod hladinou. A v některých krajích sám vodník určoval místa, kde je bezpečné se koupat, topil až mimo tuto zónu; to už je ovšem ukáзка pozdní dokonalé aliance nadpřirozeného tvora s rodiči.

Platil také přísný zákaz koupat se tam, kde si bubák pěstoval Vodníkovu kvítí, lekníny. Kdo měl tolik nerozumu a pokoušel se území těchto zajímavých květin prozkoumat dá mi jistě za pravdu, že šlahouny oddenků jsou bezpečně nebezpečné i bez hastrmana v blízkosti.

Svému povolání a činnosti se nevěnoval nepřetržitě, dopřával si i volna.

Dnem, kdy přenechával topení prosté přírodě, býval pátek. To obvykle jen na břehu spravoval síť a dával se do pucu. Byl to i Den otevřených dveří, kdy bylo možno bez vstupného, tedy bez trestu, navštívit jeho podvodní říši. A když už jsme u kalendáře, vzpomeňme ještě den Sedmi bratří, což je desátý červenec – toto datum patří k velmi hrozivým, neboť vodník dle pověr na Sedmi bratrů utopí sedm lidí. Nebezpečí hrozí i těm, kdo se koupají 29. června, tedy na svatého Petra. Také na svatého Prokopa, 4. července, slaví vodník svůj svátek a nejráději ho oslaví ziskem nějaké pěkné dušičky. V nedobré náladě je také hastrman na jaře na Smrtnou neděli. Zatrhnout v kalendáři je vhodné i 24. srpna, (svatého Bartoloměje podle katolíků), kdy se podle moudrých lidových

pozorovatelů „*jelen vymočí do vody*“ a v takové směsi už se koupat nedoporučuje.

S jedním konkrétním dnem se pojí i z dnešního pohledu trochu adrenalinová praktika: Na den svatého Jana Křtitele házily dívky do vody věnečky, aby si ověřily svou budoucnost. Vodník v ten den číhával pod hladinou, a ta slečna, jejíž věneček ulovil, do roka a do dne, případně do sedmi let, patřila jemu a vodník si ji utopil.

Špatné to bývalo v poledne. Existují příběhy o hastrmanovi, který se nechal podvést tvrzením o tom, že je teprve devět a člověka neutopil, stejně jako záznamy, kde nekompromisně zabíjel. Pravda, někde si diskriminačně nevíšimál o dvanácté se koupajících hochů, zatímco dívky pod vodu stahoval, a někde se říkalo, že poledního plavce ochrání lískový proutek, uříznutý před východem slunce na Velký pátek, přesto opatrně.

Poledne bylo ovšem nebezpečné vždy, netřeba připomínat (ale stejně to uděláme) Polednici. Nejen ona, i celá řada jejích příbuzných v různých končinách světa dohlížela na posvátný a magický bod dne, kdy Slunce stojí nejvýše. V praxi ovšem takový zákaz poledních prací znamenal praktické snížení případů úpalu a úžehu a tedy i nebezpečí života. Proto zmíněná polednice přežila coby pedagogický bubák velmi dlouho.

Je pravdou, že se ke své práci vodník poctivě přiznával.

„Před chvílí jsem utopil mlynářovu dceru,“ říká kolemjdoucím, kteří uvěří, až když přijdou ke mlýnu a spatří, jak nebohou dívku vytahují z vody. Nebývalo zvykem, aby se hastrman vymlouval – opět to souvisí se živlem, a nezvratností osudu.

Všichni víme, že vodník duše utopených lidí pečlivě schraňuje pod pokličkami hrníčků. Ale proč?

Přiznáváme, že zasvěcený výklad, zahrnující prastarou víru ve Dvojníky, okořeněný špatnou interpretací dobrých pří-

rodozpytných pozorování a podložený antropologickým rozbohem je nad naše síly. Po důvodech a smyslu ostatně nepát-rali ani lidé věků minulých. Existuje zlaté pravidlo existence, podle nějž se nemá šťourat do toho, co funguje; jakkoliv je opravdu užitečné, jeho bezhlavá aplikace může vést k tomu, že zapomeneme *jak* to funguje, pročež nemůžeme příslušnou věc/postup/systém opravit až pracovat přestane.

Bývalo třeba zvykem sledovat kukačku či sojku v letu, protože to mělo přinést štěstí – lidé v době, jíž říkáme obrozenecká, tedy za ptáky pobíhali nejen v naivní důvěře, ale hlavně i bez vědomí toho, že podle původního zadání mají sojku sledovat až k jejímu hnízdu, aby se pokusili získat kouzelný kámen, vhodný k hledání neviditelných pokladů. Prostě jen běhali. (Sledování kukačky mělo, či mohlo člověka přivést k hnízdům lesních včel, ale i tenhle veskrze praktický a okamžitý přínos z lidských hlav vypadl.)

Vodník prostě sbírá duše. A hotovo.

Jak už víme, byl ostatně vývojovou formou padlých andělů, kteří totéž metodami sofistikovanějšími, včetně složité byrokracie, činili také.

Shromažďoval je v hrnčících s pokličkami, čímž celá záležitost končila. Bylo pak v podstatě jednoduché (pokud se ke sbírce porcelánu někdo nepovolaný vůbec dostal) duše utopených vysvobodit; dělo se tak ovšem obvykle náhodou, nedopatřením či nemotorností hostů z lidské říše.

Některé oběti ale čekal jiný osud.

Přetrvává v něm stará víra v jiné světy a (v tomto případě jednosměrnou) možností je navštívit. Někdy se utopenci stávali obyvateli vodníkovy říše a děsili – v případě našich severních sousedů i topili – své někdejší, zatím živé soukmenovce. Zajímavější je pak případ utopenců zpod Vyšehradské skály, zvláště pak těch, kteří takto skončili na sv. Petra a Pavla, den patronů vyšehradského kostela. Ti totiž podvodní rozsedlinou doputují dovnitř tohoto geologického útvaru, kde doplní počty tam dislokované jednotky spících rytířů, čekajících podobně jako jejich bratři ve zbrani v

Blaníku i v jiných nadpřirozených posádkách na okamžik, kdy bude zemi nejhůře; vyšehradský útvar podléhá velení samotné kněžny Libuše. V těch místech se topící nešťastníci se pro tuto pověru často nedočkali pomoci, což je ovšem tabu nejen tohoto místa a nejen Čechů, je známé i z jiných končin a z dob v podstatě nedávných.

O ochraně a boji s vodníkem padlo několik slov už v úvodu.

Často bývá botanického původu: černobýl, tolita, kapradí. Výbornou ochranou je klokočí, posvěcené na Květnou neděli, další rostlinou (která zažene i člověka citlivějšího nosu) je bílá cibule. Nezkonzumovaná, zakopaná u prahu. Dívkách, které se staly objektem vodníkovy mužného zájmu, se doporučovalo umýt se v heřmánku, svařeném ve svěcené vodě. Pokud to vlhkého nápadníka neodehnalo, mělo se použít kapradí a devětsil, coby účinný repelent. Vodník, vyrušený při práci na vrbě (obvykle ševcovské) byl, jako mnoho řemeslníků, jež někdo vytrhne z díla, vzteklý a chtěl škodit: nepodařilo se mu to, pokud měl narušitel v ruce kopřivu.

Pomáhaly svaté symboly, ale i věci, které nás dnes mohou překvapit.

Vodník například nemohl utopit toho, kdo u sebe měl dvakrát pečený chléb, nebo ho aspoň jedl, existují i záznamy o nebojácném sousedovi z Nedvědic, který se vypravil na zlého vodníka, sídlícího ve Svatce; vybavil se dvakrát pečeným pecnem a touto nezvyklou zbraní hastrmana utloukl.

Byla tu též řada různých zvyků a drobných rituálů, stejně jako varování a zákazů. Platívalo, že kdo si myje nohy a zároveň u toho pije, nebo kdo při koupání jí, tak má osud ve sbírce hastrmanových dušiček jistý.

Bezpečně před vodníkem ochránilo i snědení srdce z hada, chyceného před svatým Jiří (tedy plaza odvážného a kalendář nevlastníciho, neboť, jak víme, na svatého Jiří vylézají hadi a štíři). Osoby s labilnějším žaludkem spěcháme ujistit, že mají na výběr, jídelní lístek ještě obsahuje topinku,

konzumovanou na Štědrý den.

Svatý obrázek dostávaly od starostlivých matek děti, když se šly poprvé koupat. Velmi bezpečná byla i červená stužka, přivázaná na zápěstí.

To je velmi stará a značně rozšířená praktika, červené vlákno. V celé Evropě sloužovalo k ochraně před čarodějnicemi a zlými duchy, podobné amulety nalezneme i v Indii. Patří tedy nejspíš ke společnému indoevropskému dědictví, ba k praktikám ještě starším, neboť i v mezopotámském Babylonu bývaly dveře do domů natřené na červeno, aby odháněly zlé duchy. Proužek látky téhle barvy se na Štědrý den házel do studny, měla zabránit tomu, aby se do ní hasrman nastěhoval.

(Pozor na krajovou specialitu, respektive jiný pohled na věc: pokud člověk, jenž má předurčeno být utopen, přece jen unikne, označí si ho hasrman červenou stužkou, aby mohl příště práci dokončit, respektive, aby se nesolidní oběť utopila později sama).

V nouzi (případně z nedostatku představitosti) přicházela ke slovu magická trojka. Třikrát se pokřičovat a třikrát se napít vody (druhou část bychom dnes nedoporučovali), nebo si třikrát polít vodou hlavu a přehodit se pískem, to by mělo pomoci.

Když bylo nejhůř, pak ve chvíli nejvyšší dokázalo hasrmana, stejně jako jiná strašidla, spolehlivě zahnat kohoutí zakokrhání.

Slunce a svítání mají nad bubáky neuvěřitelnou moc.

Lze též využít hasrmanových slabostí. Bojí se prý koček, což je zvláštní, pokud vzpomeneme na pověsti, v nichž tato zvířata používá (namísto jindy obvyklých žab) jako tahouny svého spřežení. Na druhou stranu si jistě vybavíme povídky o medvědovi za pecí a vodnímu nenechavci, jehož zvíře pohládilo; chytrý mlynář na dotaz po původu odpověděl: To byl jen náš kocourek, a měl nadlouho klid.

Sedí-li hasrman na břehu, mohou barevné pentle, jakých

jinak sám používá, také pomoci vodního muže potrápít – je jen třeba je zmuchlané hodit do vody, a on, stejně jako městské kachny, skočí za nimi, protože je zvědavý cože to přistálo na hladině. Zamotá se do nich, pročež nemůže konat své dílo.

Na Moravě se při setkání s vodníkem osvědčilo zařikání:

*Kdes ty, mamono noční, byl, když sv. Jan Krista pána křtil.
Pryč od vody!*

Milovníci klasického divadla jistě poznali repliku Kláskové z Jiráskovy Lucerny, dramatik ji nicméně převzal, a to v podstatě doslovně, buď z vlastní zkušenosti nebo z etnografických zápisků.

Dojde-li na nejhorší, může pomoci jednoduchá praktika. Pokud znáte jméno topeného – alespoň kolem Netolic to platilo – můžete zavolat: *Levite, pust' Františka (Karla, Josefa, dle potřeby)*, a hastrman přestane. I jiná slova dokázala vodníka zahnat, až vyhnat. Byla to průpovídka *Moře hoří*, případně *Hory doly hoří*, na kterou reagoval: *Moje děti tam shoří!* a uháněl domů.

Neexistovala ovšem pouze sebeobrana pasivní. Člověk, znalý vhodných technik, mohl přejít do protiútoků.

Dokonalou zbraní – kromě jiného – byl proutek kočiček, posvěcených na Květnou neděli, bylo jím možno vodníka utlouct. Rozvinuté pupeny na jívě jsou mimochodem křesťanskou tradicí a tuzemskou náhražkou za palmové ratolesti, jimiž vítali Ježíše v Jeruzalémě.

Dobrý útok počítá nejprve s eliminací protivníkových výhod; jednou z těch vodníkových, jak už víme, je fyzická síla. Jistě máme také na paměti, že mimo své přirozené prostředí mu ji zprostředkovává vodní baterie v podobě šosu na zeleném fráčku. Stačilo tedy šos uříznout a jakmile přišel o tento zdroj potřebné vlhkosti, nedokázal se hastrman zmoci na podstatnější odpor.

Spoutat lze vodníka pouze nespářeným lýkem, které, ač je jinak značně silný, nedokáže přetrhnout. Používalo se nejčastěji k ovládnutí hastrmana v koňské podobě; člověk tak

získal neocenitelného tahouna, ale o tom už jsme hovořili.

Druhým z běžných důvodů proč vodníka lapit, byla snaha přinutit ho k vystěhování. Jak už víme, vodní muž drží slovo, proto i přes násilím slib, se opravdu obvykle odstěhoval.

Jak se tedy vodníka zbavit trvale?

Známe už nekompromisní mučení suchem. Méně drastickou, ale podobně radikální metodou bylo vypuštění rybníka, v němž zelenáč bydlel. Této metody použili například v Nedělišťích u Hradce Králové; nádavkem ke zmizení toho, kdo ze vsi utopil několik lidí, byla ještě značná suma v zlatých a stříbrných mincích, kterou na dně našli. Místní vodník si ani nestačil zabalit.

Jak už víme, vydávali se někdy zaklánači do hlubin, aby hastrmana vymetli ručně. Museli být ve své práci nejen zkušení, ale i příslušně vybaveni, obvykle však používané prostředky odbývali obecnými slovy.

Výrobní tajemství je výrobní tajemství.

Jeden takový odborník například u Světlé nad Sázavou ručně vytáhl z tamního rybníka nejen černý pokroucený kořen připomínajícího vodního mužíčka, ale na druhý ponor i jeho manželku a tři vodníčata. Z bubínku, který vodnice ukrývala pod fěrtochem – tohle slovo mimochodem znamená zástěru, která dnes sama nemá daleko k vysvětlivkám, schválně: kdy jste naposledy nějakou zástěru viděli? – tedy z onoho bubínku vysvobodil ještě čtyři dušičky, které se coby kanárce vznesly k nebi.

Hastrmanskou rodinku pak zaklel do Krkonoš. Bylo to vyhnanství milosrdně blízké (byť vypravěči připadala ta lokalita vzdálená a postiženým vodníkům příliš hornatá). Často se totiž strašidla vypovídala třeba až na Sibiř.

Někdy spolu bojovali i dva vodníci. Podle zachovalých pověstí ale nešlo o boj o teritorium, jak ho v dřívějších dobách vedli například lesní démoni, lesovici, nebo třeba i takové duchové domácí. Vodník posledních staletí je bytost charakteristikou bližší druhu *homo sapiens*, s jeho zvyky i zlo-

zvyky, a pověst od Jičina, kterou zmíníme, je docela běžnou historkou bez jakýchkoliv čarů.

Předmětem sporu byla ženská.

Jeden hasrman prostě chodil druhému za manželkou, což podváděný vyřešil ručně a stručně. Vlétl do rybníka svého soka a seřezal ho do krve.

„Ten už mi za ženou chodit nebude,“ sdělil pak náhodnému svědkovi, když vylezl z vody, plné červených bublin.

Nepřímo a neúmyslně pomohl vodník proti jinému vodníku v pověsti o vysloužilci, který se s ním podělil o poslední tabák. Z neškodného stařečka se samozřejmě vyklubala bytost schopná všemožných darů, voják si přál nabýt umění muzikantského. Dostal od hasrmana housle, na jejichž zvuk všechno tančilo.

Přišel poté do mlýna, v němž strašilo – byl to samozřejmě malý zelený mužíček, kterého bylo zapotřebí vyhnat a kterého tanec po celou noc natolik unavil, až se zařekl, že do mlýna už nevkročí. A nevkročil, dokonce slíbil, že bude topit jen v hluboké vodě.

Slovo dodržel.

Voják v mlýně už zůstal a vyhrával se svým kouzelným nástrojem po okolí, až jednou, když se vracel k ránu domů, uklouzl a spadl do tůně. Dostal se tím do vodníkovi vykázaného pole působnosti a zelenáč svého někdejšího přemožitele bez dalšího také utopil. Nevystavil si ale jeho duši jako trofej v hrníčku na poličku, vysloužilec od té doby musí hrát k tanci v podvodním světě utopencům. Tanečníci pak způsobují vodní víry.

Vodníci říční se od vodníků z rybníků mnohdy lišili. Ti z řeky obývali podvodní křišťálové paláce, nacházející se v krajině bez noci a bez chladu. Je to jistě reminiscence pohanských dob, v nichž existovaly jiné světy a kouzelné říše; byla to vlastně sama krajina, do níž kdysi lidé přišli a která jim připadala – třeba i navzdory propagandistickému proslovu o „*zemi rádem nedotčené, mlékem a strdím*“

oplývající“ – nebezpečná a cizí. Žili v ní nesrozumitelným jazykem hovořící obyvatelé podivných zvyků, mnohdy po čase přežívající v kolektivní paměti jen jako národy skřítků a víl, které naučili lidi (tedy nás) potřebným věcem a poté odešli.

Rybníky, díla lidských rukou, brány do jiných světů nehostily. (V tomto pohledu je samozřejmě charakteristické, že pokud byla nějaká současná nemovitost magicky nebezpečná, pak ji postavili cizinci.) Na pomezí pak stojí pověsti o zatopených či do země propadlých městech, jejichž zvony lze tu a tam zaslechnout. Dalším zrnkem na rozhodčích vahách pak je i fakt, že – jak už víme – bývali někdy hastrmani z umělých nádrží původu člověčího. A lidé většinou straší ve svém.

Palác v podvodním světě lidé občas navštěvovali, obvykle na pozvání. Ať coby kmotři či kmotry, nebo příbuzní vodníkovy původně lidské manželky, případně za odměnu či z jistého furiantství. Málokdy to ale neskončilo přinejmenším nedorozuměním. Nejčastěji se zvědavý návštěvník podíval pod víčka do hrnečků a nevědomky tak osvobodil lapenou duši.

I když ve vodnickém podání býval jiný svět záležitostí většinou silně individuální, občas z pověstí vyskočí cosi nekonzistentního, zatoulaného ze ztracených příběhů. Jednou takovou koruptelou může být i pověst, již J. Košťál v *Českém lidu* situuje do kryptického města/místa, označovaného pouze iniciálou L. Jmenuje ovšem u vody bydlicí rodinu, která zprávu podala: byli to Čermákoví, jejichž děvečka cestou z lékárny potkala skupinu lidí menšího vzrůstu, očividně cizokrajného původu, neboť všichni měli koňská kopyta.

Vodníci, jak ale víme, se ale nehoufují.

Zapomenutý národ vodních skřítků?

Možná. Leč nedávejme fantazii přílišnou volnost a držme se faktů, v našem případě folklórních záznamů.

S uvedeným vodním národem – ačkoliv jistě někoho takového také měl – ale nesouvisí funkce krále nad vodníky. Ta vznikla víceméně samovolně, díky mechanismu lidského myšlení. Rádi poměrujeme – vlastně to jinak ani neumíme – cizí a neznámé s vlastním. Náš mozek je zařízený na srovnávání. Protože v lidské hierarchii býval až nahoře panovník, předpokládala se existence takové funkce i v jiných společenstvích. Svého vladaře měli hadi i jiná fauna, tak proč ne vodníci? Podle tradice býval ostatně hastrman i ochráncem vodní fauny a to je role k proměně statusu ve vladařský navádějí.

Existují tedy i historiky o králi vodníků moravských či českých, příběhy někdy jen zmiňující funkci, jindy košaté, v mnohém připomínající ruskou pohádku o mořském carovi; v této staré slovanské pověsti ostatně můžeme najít jeden z kořenů pozdějších zlomkovitých informací o vladaři nad vodníky. Pravděpodobně ale nepochází přímo z oněch pradávných dob a staré domoviny, k místnímu životu ji přivedli zpět introdukcí literáti a překladatelé z původních východních zdrojů.

Král tuzemských vodníků je ve své podstatě okrajová záležitost, mnohem podstatnější personou podvodního světa je paní vodníková.

Zmínili jsme se, že se často jmenovala Sára, že stála svému muži věrně při boku, že vychovávala zelené potomstvo.

Mívala zelené vlasy, uměla se proměnit ve osobu staršího roku výroby nebo žábu, často používala těchto podob, aby požádala někoho ze souše za kmotru svým dětem.

Původu byla různého.

Lidského, nebo...

Moment.

Dostáváme se do zrádně podmáčeného terénu (ať jsme styloví i v opisech) a musíme v tuto chvíli začít striktně rozlišovat, respektive vyjasnit si pojmy.

Víla, vodní panna – a někdo tam vzadu říká: rusalka.

Nejsou to synonyma.

Nebo aspoň nebývala, až do doby relativně nedávné.

V pohanském dávnověku a v prvních křesťanských letech šlo o tři naprosto odlišné skupiny nadpřirozených dívek. Až devatenácté století shrnulo vodní panny s vílami do jedné přihrádky, a doba následující setřela v obecném vnímání téměř všechny rozdíly. K tomu běžně dochází, a nejen u nadpřirozených bytostí.

Trojí existenci jsme tu už probírali, takže si můžete pamatovat, že třetí fáze života nadpřirozené bytosti, fáze moderní, se může od původní představy lišit natolik, že z ní zůstává v podstatě jen jméno. Zahodí původ i obvyklé chování, náhradou převezme jiné od méně šťastných druhů, kteří se z lidské paměti ztratili. Někdy přijde i k zbrusu novým vlastnostem.

Nejběžnějším případem je splývání několika bytostí v jednu, tenhle jev se stává i v jazyku, když detailní členění ztratí význam. Někdy dochází k opaku – všechny lesní plody bývaly v ústech prostého lidu venkovského ještě dvě tři generace zpátky prostě jahody.

Na následujících stránkách tedy může dojít k jistému zmatení a nezbyvá než věřit ve čtenářovu bystrou mysl.

Než se ale podíváme dál, dokončíme návštěvu u vodníků, respektive u jejich manželek *lidského* původu.

Neboť takových nebylo málo.

Stejně jako mládenci suchozemští, i ti zelení se snažili zapůsobit na slečny, lákali je a sváděli, někdy se ovšem dívka stala objektem vodníkova milostného zájmu vlastním neuváženým chováním. Stejně jako v případě jiných nadpřirozených bytostí nesmí být totiž hastrman zavolán.

Tančila bych i s vodníkem, toto povzdechnutí opomíjené slečny je jasnou pozvánkou, stejně jako neuvážené *Vdávala bych, ať by to byl třeba hastrman*. Stalo se, pravda, že nepromyšlenou kletbu: Když nebudeš poslouchat, ať si tě vezme vodník, vyřkla i matka dcery, toužící jít k muzice, ale na výsledku to nic nemění. O příslušnou dívku začne jevit zájem neznámý fešák, slovo dá slovo, rozvine se dlouhodobější

vztah, a když slečna zjistí s kým to chodí, už bývá pozdě a je z ní mladá paní vodníková. Takového nečekaného nápadníka lze samozřejmě zahnat, ale to už jsme tu probírali.

Druhým, pro hastrmana víceméně jistým a méně nákladným a náročným způsobem získání nevěsty bylo prostě si ji utopit.

Ať tak či tak, vodnická svatba byla bouřlivá, provázená povodněmi. Nedoporučovalo se její chod nijak rušit, provinilci bývali utopeni.

Ačkoliv je vodník dobrý milenec, jako manžel a (pozorný) otec se projevuje až chorobnou žárlivostí. Či spíše opatrností: pokud manželku pustí na návštěvu na souš k rodičům, pojistí si její návrat obvykle dítětem v roli rukojmího. Xenofobní manželčina matka obvykle s tak divným zetěm absolutně nesouhlasí a zakáže dceři se vrátit; končívá to pak tragicky, jak jistě znáte z Erbenovy balady *Vodník*.

Krutost hastrmanova chování ovšem vyplývá z nekompromisnosti živlu, který představuje, to už víme.

Nadešel čas s vodníkem se rozloučit.

Zůstáváme ale stále ještě v rodné zemi, máme před sebou návštěvu u dalších obyvatel mokrého prostředí.

Pánové vyčistit nehty a boty, oprášit znalosti společenského chování, dámy necht' se zdrží módních připomínek, přicházíme k vodním slečnám a paním.

Vodníci, jak už bylo řečeno, slídí po nevěstách nejprve mezi vodními pannami. A vodní panna je také další celkem známé a celkem rozšířené strašidlo. Jak jsme naznačili, splynula v pozdějším folklóru s vílou, což může zavádět. Vyprávělo se také někdy, že se vílou stává rybářova dcera, která ztratila věneček. Taková pak topila mládence – na mrtvých tělech se nacházely modré pruhy na boku a stopy po prstech na šíji.

Obecně však vodní panna není víla.

I když ta pojmenování (plus rusalka) dnes považujeme za